

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2023; 121-137

Cephe ve Ürün Tasarımında Kültür ve Desen Sentezi: Ganç Sanatı

The Synthesis of Culture and Pattern in Facade and Product Design: The art of Ganch

Taner AŞÇI

Dr Öğretim Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Assistant Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University,
Üniversitesi, Mimarlık ve Güzel Sanatlar Fakültesi, Faculty of Architecture and Fine Arts, Department of
Endüstriyel Tasarım Bölümü Industrial Design

tanerasci@aybu.edu.tr Orcid: 0000-0001-5452-2670

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

05.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted

16.10.2023

Atıf/Cite: Aşçı, Taner. "Cephe ve Ürün Tasarımında Kültür ve Desen Sentezi: Ganç Sanatı". İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi 8/2 (2023), 121-137.
<https://doi.org/10.20486/imad.1355719>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Özet

Ganç oymacılık sanatı, merkezi Orta Asya olan ve yüksek işçilik gerektiren, sürdürülebilir bir süsleme sanatıdır. Antik çağlardan bu yana var olan ve içinde bulunduğu toplumlardan etkilenecek zenginleşen bu sanat dalı sürdürülebilir malzeme kullanımı ile de öne çıkmaktadır. Derin felsefi ve sanatsal anlam yüklü birimlerin birbirleri ile eşsiz uyumunu sergileyen Ganç sanatında insan faktörü önemli rol oynamaktadır. Öyle ki birbirini tamamlayan bu iki unsur aynı zamanda birbirlerini etkilemişlerdir. Alçı taşı ve kil malzemesinden elde edilen sıvanın yüzeye iki kat olarak uygulanması ve ardından ıslak yüzeyin özel aletler ile oyularak desen işlenmesi Ganç sanatının temelini oluşturmaktadır. İslam estetiği ve felsefesi ile tanışmasıyla boyut değiştiren ve büyük bir zenginliğe kavuşan Ganç sanatı, bu zenginliği iç ve dış cephe tasarımlarına da aktarmıştır. İcra edildiği dönemin izlerini barındıran Ganç sanatı kullanılarak gerçekleştirilen cephe tasarımları halen ihtişamını korumaktadır. Bu çalışmada Ganç oymacılık sanatının insan ve toplum ilişkisi incelenmekte, yüzey ve cephe tasarımı ile ürün tasarımına dair örnekler sunulmaktadır. Bu çerçevede sanat ve insan ilişkisini etkileyen sosyal, kültürel ve dinî gelişmelerin Ganç sanatı üzerindeki etkileri günümüzden örneklerle birlikte değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mimari, Cephe Tasarımı, Ürün Tasarımı, Ganç Sanatı, Dekorasyon.

Abstract

Ganch carving that is Central Asia based ancient art, is a highly skilled and sustainable decorative branch of art. This branch of art, which has existed since ancient times and enriched by the influence of the societies it is in, also stands out with the use of sustainable materials. The human factor plays an important role in the art of Ganch, which exhibits the unemployed harmony of units loaded with deep philosophical and artistic meanings. So much so that, these two elements that complement each other also affect each other. The basis of the art of Ganch is the application of the plaster obtained from gypsum and clay material to the surface in two layers, and then the engraving of the wet surface with special tools. The art of Ganch, which changed its dimension and gained great wealth with its meeting with Islamic aesthetics and philosophy, transferred this richness to interior and exterior designs. Facade designs made using the Ganch art, which contains the traces of the period in which it was performed, still preserves its splendor. In this study, the relationship of Ganch carving art with society and people is examined and examples of its use in surface and facade design are presented. In this context, the effects of social, cultural and religious developments that affect the relationship between human and art on Ganch art are evaluated with examples from today.

Keywords: Architecture, Facade Design, Product Design, Ganch Art, Decoration.

Giriş

Yerleşik hayata geçiş ile birlikte yaşam alanlarında daima bir arayış içinde olan insanoğlu, sosyal, kültürel, dinî, bilimsel, tarihsel bilgileri ile yaşamsal deneyimlerini içinde bulunduğu mekâna aktararak “güzelliği”, “estetiği”, “huzuru” ve “güveni” aramıştır. Doğa ve astronomi, bu arayış süreci içinde tasarım süreçlerine ilham veren iki önemli etken olmuştur. Sahip olduğu öncelik ve değerleri yaşam alanlarına aktarma gayreti ile iç mekân ve ürün tasarımında “sınırsız” bir özgürlüğe sahip olması insanoğlunun bu alandaki ilgisini de diri tutmaktadır.

İç mekân tasarımında gerçekleşen tercihler kullanıcı merkezlidir. Dolayısıyla iç mekânda kullanıcının tercihlerini, öğrenme, motivasyon, algı, inanç ve tutumları ile şekillenen psikolojik faktörler etkilemektedir (Odabaşı - Barış, 2010). Yaşam alanlarını şekillendiren malzeme, renk, form, biçim ve desenler kullanıcı psikolojisi ve farkındalık düzeyi dikkate alınmadan belirlenemeyeceğinden, iç mekân tasarımı yapılırken kullanıcının doğru analiz edilmesi büyük önem taşır. Tarihsel süreç de incelendiğinde, kullanıcı olarak tanımlanan bireylerden oluşan toplumların sanat ve tasarıma olan bakışlarını, içinde buldukları dönemin politik, sosyal, dinî ve ekonomik koşulları şekillendirebilir.

Bu çalışmada iç mekân ve onu bütünleyen ürünlerin tasarımında oryantal yaklaşım ile birlikte tasarım sürecine doğrudan etki eden kullanıcı merkezli sanat ve tasarım anlayışı çerçevesinde toplumsal gelişmelerin Orta Asya medeniyetlerinde önemli bir yeri bulunan ve sürdürülebilir nitelikteki geleneksel sanatlardan olan Ganç sanatına etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda zaman, mekân, imkân gibi değişkenlerin Ganç sanatı üzerine etkisi incelenerek çalışmanın iç mimari ve ürün tasarımı alanlarına katkı sunması amaçlanmaktadır.

1. Materyal ve Yöntem

Çalışmada “Sosyal, kültürel ve dini unsurlar sürdürülebilir nitelikteki Ganç oymacılığı sanatının gelişim sürecine etki etmiştir.” hipotezi çerçevesinde tarihsel bir bakış açısıyla oryantal bir sanat olan “Ganç Sanatı” incelenmiştir. İlk ortaya çıktığı dönemden itibaren geçirdiği aşamalar Ganç sanatı özelinde sanat ve tasarıma bakışın hangi değişkenler çerçevesinde şekillendiği, alanyazında yapılan çalışmalar detaylı bir şekilde incelenerek ortaya konulmuştur. Araştırmanın hipotezini kanıtlamak üzere araştırma kapsamı iç mekân tasarımında oryantal bir sanat olan Ganç sanatı olarak sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın temel amacı, Ganç oymacılık sanatı özelinde cephe tasarımında sosyal, dini, kültürel değişkenlerin toplumların sanat ve tasarım algısı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu kapsamda “Cephe tasarımında kullanılan Ganç sanatı sosyal, dini ve kültürel değişkenlerden etkilenmiş midir?” sorusu araştırma sorusu olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında nitelikli yazılı ve görsel kaynaklar

incelenerek nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma ile antik Ganç oymacılık sanatının literatüre kazandırılması hedeflenmektedir.

2. Cephe Tasarımında Ganç Oymacılığı Sanatı

Ganç oymacılığı, dekoratif sıva işlemeciliği olarak da bilinen ve Batı mimarisinde “stucco” kavramı ile anılan dekorasyon sanatı olarak ifade edilmektedir. İlk örneklerine Orta Asya’da –özellikle Özbekistan’da- rastlanan bu sanat dalı günümüze kadar ulaşmış ancak tarihsel süreç, modern mimarinin sağladığı olanaklar, malzeme teknolojisi, mimaride batı etkisi vb. sebeplerle uygulama alanını büyük ölçüde yitirmiştir. El emeğinin hâkim olduğu ve ustalık gerektiren eşsiz eserlerin yer aldığı önemli mimari yapılar, bu sanat dalının doğduğu topraklar olan Özbekistan’da halen mevcuttur.

Özbekistan’ın kültürü ve antik tarihi çok zengin ve çeşitlidir. Kültürel altyapısı çeşitli ulusların kültürel geleneklerinin karışımlarından oluşur. El sanatları ve süslemeciliğin seçkin örneklerinin bulunduğu Özbekistan’da mimari yaklaşım da bundan etkilenmiş, geleneksel ve özgün süsleme teknikleri etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu tekniklerden biri de Ganç tekniğidir (Jabbarov, 2023).

Tarihi anıtlarda bulunan antik Ganç oymaları çoğunlukla hacimseldir ve gerçekçi görüntüleri ile ayırt edilir. Ganç duvarlara, sütunlara ve tavanlara kalın bir şekilde sıvanır ve desen görüntüsü doğrudan Ganç’ın üzerine (Resim 1) çizilir. Antik Ganç oymacılığı Orta Çağ’da üç boyutlu gerçekçi anlam ve süs motifleriyle karakterize edildiğinden, bitkisel ve geometrik desenlerde derin oymalara sahiptir (Saidova, 2022).

Resim 1: Ganç oymacılığı sanatı ve iç mekân uygulamaları (OK Sosyal Ağı, 17.08.2023)

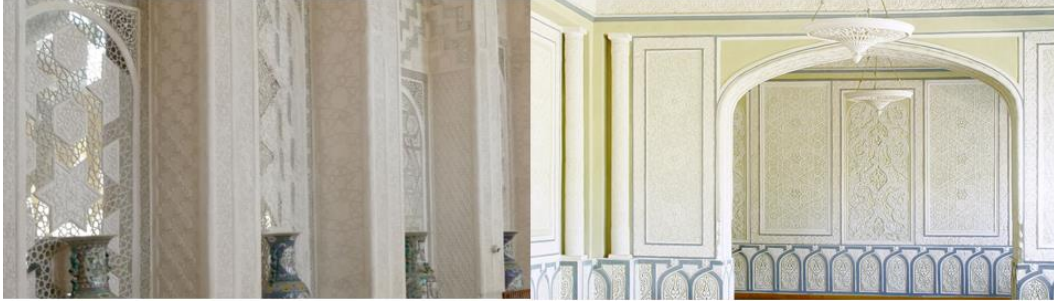
Eski Ganç oymacılığında hacim ve gerçekçi görüntülerin belirgin bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. Ganç oymacılığında insan, hayvan ve kuş türleri tasvir edilmekteydi. MS 1. yüzyılın başlarında Ganç’ın sahip olduğu özellikler, bu sanatın kaleleri, kervansarayları ve diğer yapıları dekore etmek amacıyla kullanılmasının önünü açmıştır. Savaşlar ve geçen zamanla bu eserler yok olmaya yüz tutmuş ve geriye sadece

kalıntılar kalmıştır. 3. yüzyılda Tuprakkala (Tuproqqola) Kalesi'nin lüks Saray Otellerinin oyma sıvalarla süslendiği Varakhsha'daki buluntularda ortaya çıkmıştır. 7-8. yüzyıllara ait Buhara Sarayı kalıntılarında da örnekler bulunmuştur. Bu tasarımlarda kuş, hayvan, bitki ve geometrik balık oymaları görülebilmektedir. 7. yüzyılda İslam kültürünün yükselişi, tamamıyla derin bir dinî, felsefî ve kozmolojik yaklaşımdan ilham alan, hayatın tüm yönlerini bünyesinde barındıran ve her üründe kendini gösteren yeni bir sanatsal, dekoratif ve kutsal geleneğin başlangıcına işaret etmiştir. Geometrik desenlerin kullanımı, İslam sanat mirasına özgün kimliğini kazandıran başlıca özelliklerden biridir (Sobh - Samy, 2018).

18. ve 19. yüzyıllarda zirveye ulaşan ve camiler ve soylu zenginlerin ev dekorasyonunda özellikle tercih ettiği Ganç oymacılığı niş ve aydınlatma boşluklarında kullanılarak ışığın ve taze havanın mekâna rahatlıkla ulaşabilmesini sağlayan oyma ve döküm desenleri ile ön plana çıkmaktadır. Ganç oymacılığı ile uğraşan kimselere Gançkor (Ganch-khor) adı verilmektedir. Ayrıca alçı ve kilden oluşan ana malzemede kesme/oyma uygulanırken ustaların kullandıkları işleme pardoz adı verilmekteydi. Bu işlemin dört farklı şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunlar lulapardoz, pakhpardoz, chokapardoz ve tütünpardozdur. Bu tekniklerden en çok chokapardoz'un tercih edildiği ve bu teknikte her elemanın ortasının derinleştiği bilinmektedir. Ortada kesişen iki zıt kesim net bir çizgi oluşturur. Aynı zamanda süslemenin çıkıntılı elemanlarının kenarları keskinleştirilmiştir. Bu teknikte yapılan rölyef, ışık ve gölge oranlarının netliği ve kontrastı ile ayırt edilir (OK Sosyal Ağı, 17.08.2023). Pakhpardoz ise net formlar ile kabartma oyma işi olarak tanımlanmaktadır (Central Asia Travel, 14.08.2023).

Süsleme sanatı, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarındaki mimari yapılarda özel bir sanatsal özgünlük yaratmaya olanak sağlamaktadır. Eski kaymaktaşı (Ganç) oyma, Ganç'tan kalıplama (panel, kabartma, süslemeler, ayrı detaylar) stilleri (Resim 2) geniş bir kullanım alanı edinmiştir. Bununla birlikte Ganç oymacılığının yeni sanatsal olanaklarla değişen tekniği oymanın kesin, keskin doğrusal tarzını, kalıplama tekniği ile yumuşak, pürüzsüz hale getirmekte ve bu nedenle daha hassas görüntü elde edilebilmektedir (Murodovich, 2018).

Resim 2: İç cephe tasarımında kullanılan Ganç oymacılığı örnekleri (Central Asia Travel 14.08.2023)

Sultan Sencer (12. yüzyıl) ve Ebu Bureyde el-Aslami (11. yüzyıl) türbelerinin dekorasyonunda oyma alçı yaygın olarak (Resim 3) kullanılmıştır. Merv'de Selçuklu soylularının zengin konutlarında yapılan kazılarda arkeologlar tarafından Ganç (alçıtaşı ve kil karışımı) oymalı süs panelleri bulunmuştur. Ganç oymacılığındaki geniş epigrafik süs motifleri uygulaması sayesinde, o zamanın seçkin oymacılarından olan Abu Bakr ve Abul Kasim Muhammed'in isimleri bilinmektedir (Khodjaniyazov - Kurbanov, 2021).

Resim 3: Sultan Sencer Türbesi, mimari yapı (a) ve iç kubbe dekorasyonu (Arkeolojik Haber 04.08.2023)

Ganç sanatı, antik çağlarda insanların yaşadığı yerleri, duvarları ve taşları, avlanma süreçlerini, savaşları, toplantı ve törenleri yansıtmaktadır. Özellikle Afrosiyob, Varakhsha, Bolaliktepa ve diğer anıtların kalıntıları buna tanıklık etmektedir. Genellikle insanların, hayvanların ve kuşların hacimli ve gerçekçi görüntülerle tasvir edildiği Antik Ganç oymacılığı sanatı, doğduğu topraklar olan Orta Asya'da yaşanan sosyal ve dini değişimle birlikte evrim geçirmiş, farklı kültür ve dini yaklaşımlarla zenginleşerek boyut kazanmıştır. 10-11. yüzyıllarda İslam etkisi ile canlı figürlerinin kullanımından kaçınılması, süsleme ve dekorasyonda bitki benzeri geometrik desenlerin yoğunlukla yer bulmasına zemin hazırlamıştır. Çağımızın ilk yüzyıllarında bile insanlar Ganç'ın dikkat çekici bir özelliği olduğunu bilerek, kervansaraylar ve diğer yerleri süslemede

kullanmışlardır. Karmaşık soyut görsellerin örneklerinin ortaya çıkmasıyla uygulama alanları da genişlemiştir (Alikulovich, 2023).

3. Ganç Sanatında Sürdürülebilir Malzeme

Ganç oymacılığı, antik çağlardan bu yana kullanılan bir süsleme sanatıdır. 'Oymalı sıva', 'gach' veya 'Ganç' (Tacik dilinde) doğu sanatı araştırmacıları tarafından uzun süredir kullanılan yaygın terimlerdir. Ancak Orta Asya sanatı için geçerli olan yerleşik terim haline gelen 'Ganç'tır. Ganç veya gaj, %40 ila %70 oranında alçıtaşı (kaymaktaşı adı verilen) içeren yerel taş benzeri kayanın pişirilmesiyle veya doğal lös karışımıyla alçı ve kum (kil) karışımından yapılan çimentolu bir malzemenin Orta Asya adıdır. Bu şekilde elde edilen harç, bir tuğla ya da önceden kil ile kaplanmış duvara birkaç kat halinde uygulanır ve tamamen sertleşmeden süs oyulur. Oyma işleminin haricinde, ayrıca elde edilen sıva malzemesi bir kalıba dökülüp boyanabilir niteliktedir (Zagirova, 2022).

Ganç oymacılığının ana bileşeni alçı maddesidir ve neme maruz kalmadan dış mekânlarda (Resim 4) kullanılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın başında, oyulmuş kabartmanın çok düzgün olduğu bir stilistik teknik ortaya çıkmıştır. Renkli sıva, boya, desen ve resimlerin etkin olduğu bu teknik Özbek stilini de yansıtabilecek şekilde seçkin mekânlarda kullanılmaya başlanmıştır (Abdujalolovich vd., 2021). En eski uygulamalı sanat türlerinden biri olan Ganç oymacılığı, Özbekistan'daki Taşkent, Semerkant, Buhara, Hiva ve Fergana Vadisi'nin kendi oyma okullarında öğretilmektedir (Fergana News, 21.08.2023).

Resim 4: Sitorai Mokhi-Khosa Sarayı dış cephe tasarımı Buhara/Özbekistan (Neferin Günlüğü 21.08.2023)

Ganç sanatının çıkış noktası olan Özbekistan'ın Buhara şehri bu sanatın inceliklerini yansıtan eserlerle doludur. Bu eserlerin ortaya çıkmasında sanatları ile öne çıkan Usto Shirin Murodov, Soribada ve Abdurakhimov, Rashid Jalilov, Shamsiddinova, Abdurashidov ve Akrom Umarov Ganç oymacılığını temsil eden önde gelen ustalardandır (Tuksanova - Ikhtiyarovna, 2021). Ganç sanatının öncü isimlerinden ve Özbekistan'da birçok anıtsal esere imza atan Usta Şirin Murodov Ganç sanatına olan yaklaşımını şu sözlerle ifade etmektedir; "Ganç oymacılığı sanatının bir an önce olgunlaşıp her eve girmesini istiyorum. Desen kalbe huzur veriyor. Böylesine samimi bir ortamda yoksulluğa ve cehalete yer yok. Böyle bir evde yaşayan insan, ailesine, vatanına ve insanlarına karşı güçlü bir sevgi duyacaktır." (Alikulovich, 2023).

Özel el aletleri kullanılarak oluşturulan Ganç eserleri birçok ürüne ve yüzeye uygulanabilecek şekilde planlanmaktadır. Mukarnas cennet desenleri, Iroki ise Irak desenleri anlamına gelen Ganç oyma stilleridir. Her kafes yapısının kendi bileşimi vardır ve kafesin kenarları karşılık gelen zincirin bileşimiyle eşleşir (Tuksanova - Ikhtiyarovna, 2021). Ganç oymacılığı sadece iç ve dış cephe ile tavan süslemeciliğinde değil aynı zamanda iç mekânı bütünleyen eşya ve donatılarda da kullanılabilir. Resim 5'de Ganç sanatı ile elde edilen ve iç dekorasyonda kullanılan bazı ürünler görülmektedir. Bu ürünler iç mekânda tasarım ilkelerini tamamlayacak şekilde oyma ve dökme yöntemi ile üretilmektedir.

Resim 5: Ganç sanatı ile üretilen a) Sarkıtlar b) Aplikler c) Avizeler (Fergana News, 21.08.2023)

Ganç oymacılığı iç mekân yüzeylerini hareketlendirerek kullanılan desen kompozisyonları çerçevesinde kullanıldığı alana anlam yüklemektedir. Tarihsel süreç içerisinde Özbek, Rus ve Avrupa sanatının etkilerini yansıtan Ganç sanatında özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra geometrik desenlerin daha çok yer bulduğu görülmektedir. Canlı figürlerinin terk edilmesi, geometrinin de doğduğu topraklarda yer alan Buhara, Semerkand, Hive ve Fergana gibi yerleşim yerlerinde açılan medreselerde bu sanat dalının geometrik hücrelerle ve çiçek motifleriyle zenginleşmesine ve özgünleşmesine zemin hazırlamıştır. Ganç sanatının öncü

isimlerinden biri olan Usta Şirin Muradov mekânda genişlik algısı oluşturmak üzere “Sharafa yöntemi” ile yüzey tasarımlarına imza atmıştır. Sharafa yönteminde ayna ve Ganç figürleri bir arada kullanılmaktadır (Tuxsanova - Ikhtiyarovna, 2021). Resim 6’da ayna ile birlikte kullanılan Ganç oymacılığı eserlerinden biri görülmektedir.

Resim 6: İç mekâna derinlik katarak genişlik algısı uyandırmak amacıyla ayna işlemeli Ganç oymacılığı ile elde edilen yüzey tasarımı (Arkeolojik Haber, 04.03.2023)

4. Ganç Oymacılığında Tarihsel Perspektif

Ganç sanatının tarihsel süreçleri, oymacılık sanatını icra eden toplumların tarihinden ayrı düşünülemez. Hâlihazırda Özbekistan sınırları içinde yer alan ve tarihî ipek yolu üzerinde bulunan Buhara, Semerkant, Hive gibi şehirlerde ilk örnekleri görülen Ganç sanatı bölgede gerçekleşen sosyal, siyasi ve dini değişimlerden de etkilenmiştir. M.Ö. ilk bin yılda İskitler tarafından yönetilen bölge, M.S. 7. yüzyıla kadar birçok kez el değiştirse de Arapların gelişi ile İslam kültürü ile tanışmıştır. Bölgede hâkim olan Türk medeniyetlerinin İslam’ı kabulü ile İslam altın çağını yaşamış, trigonometri, felsefe, sanat ve hat gibi alanlarda büyük ilerlemeler elde edilmiştir. Matematik ve gök biliminde döneminin en önemli eserlerine imza atan Bîrûnî, matematik ve tıpta yüzyıllarca kullanılacak çalışmaları ortaya koyan İbn Sina gibi

önemli bilim insanlarının bu bölgede yetişmiş olması, bölgenin sahip olduğu önemi vurgulaması açısından önem arz etmektedir. 8. yüzyıla kadar bilim ve astronomide merkez haline gelen Buhara, Semerkant, Hive, gibi şehirler zenginlik ve refah içinde bulunmaktaydı. 8. yüzyılda bölgenin Moğol istilasına maruz kalması ile bazı şehirler de ağır tahribata uğramıştır. 9. yüzyılda bir başka Türk komutan olan Timur tarafından ele geçirilen bölge, aynı zamanda Timur'un torunu olan Uluğbek (Uluğbey) tarafından bir bilim merkezi haline getirilmiştir. Bu dönemde birçok âlim ve bilim insanı bölgeye getirilerek bilimsel çalışma yapmaya teşvik edilmiştir. 16. yüzyıla kadar yaşanan gelişmeler bölgeyi zenginleştirse de bu dönemde Şeybânîler tarafından ele geçirilen bölgede Buhara, Hokand ve Hive hanlıkları ortaya çıkmış ve 19. yüzyıla kadar bir durgunluk dönemi yaşanmıştır (Wikipedi, 03.08.2023). 19. yüzyılda Rus İmparatorluğunun etkisine giren bölgede beylikler arasında yaşanan kargaşalar ve Rus istilası nedeniyle yıkımlar meydana gelmiştir. I. Dünya savaşı sırasında Rus hâkimiyetini reddeden ayaklanmalar gözlemlense de etkili olamamış ve 1922 yılında Osmanlı Devleti subayı olan Enver Paşa'nın bölgeyi özgürlüğüne kavuşturma girişimleri de yeterli olmamış ve Enver Paşa da Ruslar ile girdiği savaşta şehit düşmüştür (Gömeç - Fidan, 2022). Özbekistan 1991 yılında bağımsızlığını ilan ederek Özbekistan Cumhuriyeti adını almıştır. Halen Özbekistan Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürdüğü bölgede Ganç sanatı ile benzer figürleri barındıran, Timur hanedanlığı başta olmak üzere birçok döneme ait tarihi eserlere rastlanmaktadır (Resim 7).

Resim 7: : Tarihin izlerini taşıyan (a) Registan meydanı, (b) Timur Kabri ve (c) Bibi Hanım cami (Yazar arşivi)

Özellikle 8. yüzyıldan itibaren Arapların bölgeye hâkim olması nedeniyle İslam etkisi her alanda olduğu gibi Ganç sanatında da kendini göstermiştir (Zagirova, 2020). 10-11 yüzyıllarda İslamiyet'in de etkisi ile resim, ahşap, taş ve alçı oymacılığı daha da gelişirken, iç dekorasyonda insan, hayvan, kuş vb canlı figürleri terk edilerek daha çok

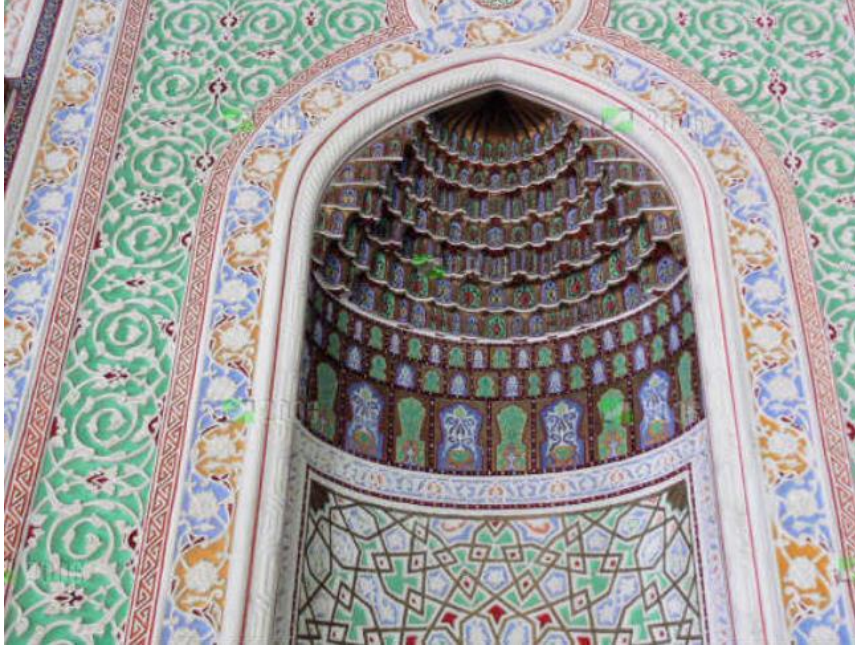
geometrik şekiller ve çiçek bezemeleri ön plana çıkmıştır. 18. yüzyılın başlarında ve 19. yüzyılın başlarında Usta Murod, Usta Fuzayoil, Usta Nosir, Usta Khayom Nosirov, Usta Hoji Hafız, Usta Nurullaboy, Usta Abdujalil, Usta Azim, Usta Omonnullo, Usta Gafir, Usta Iboh, Usta Sarvi, Usta Abdufattox gibi büyük Ganç oymacılarının eserleri mimari yapılara boyut kazandırmıştır (Sultankhojayev vd., 2022).

5. Desen ve Anlam

Günümüzde mimaride Ganç oymacılığını daha süslü renkli çiçekler ve resimlerle birleştirme eğilimi görülmektedir. Bu nedenle Ganç ustalarının çoğunun heykeltıraşlık yanında, aynı zamanda resim ustası olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. İç mimariyi bütünleyen diğer yapısal elementlerin nasıl boyanacağı hususunda da bilgi sahibi olan ustalar, Ganç sanatına da yeni bir boyut kazandırmaktadır (Saidova, 2022). Renkler ve boyama konusunda bilgi sahibi olan ustaların oyma tekniği ile elde edilen desenlerin anlamları konusunda kayıtsız kalabilecekleri düşünülemez. İç mekân dekorasyonunda kullanılan çiçekler, dallar ve ağaçlar gibi İslami desenlerin sembolik anlamları vardır. Örneğin, büyük bir bahçe sembolü, yaşamın güzelliği, mutluluk, refah gibi niteliklerle ilişkilendirilir. Dalgalı bitki sapı doğanın amansız yaratılışını ve güzelliğini, dalgalar hayatın şiddetli akışını, çiçek ise ışık dünyasının güzelliğini, bu güzelliğin bir çiçeğin hayatı gibi geçiciliğini simgelemektedir (Muslimovich vd., 2020).

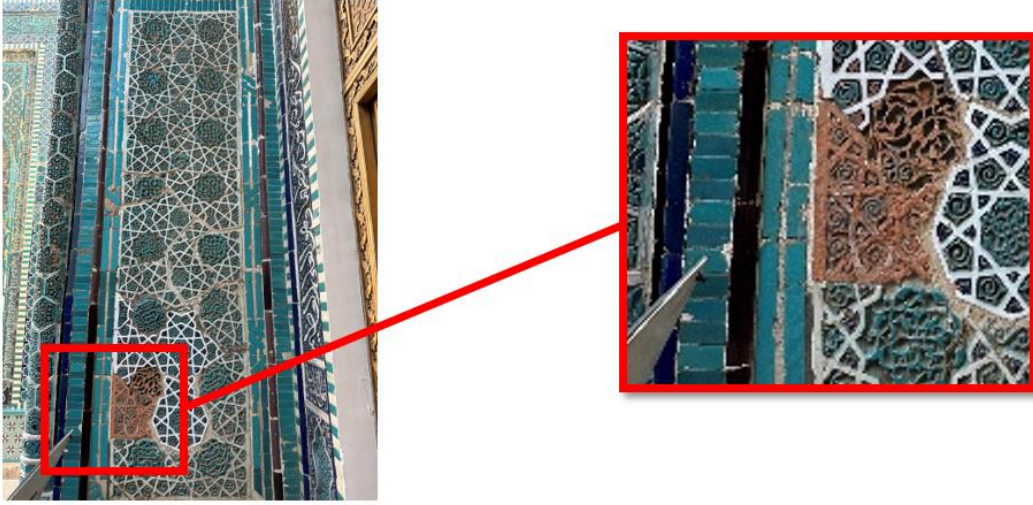
Ganç sanatında tercih edilen dekorasyon elementlerinden olan çiçek, bitki, geometrik desen gibi unsurlar yakın dönem mimarisinde başarıyla bir araya getirilmektedir. Kare, üçgen, elmas, dikdörtgen gibi temel geometrik birimler niş, kubbe, kiriş, kolon ve düz yüzeylerde profesyonelce (Resim 8) kullanılmaktadır. İcra edilen desen her ne türden olursa olsun Ganç sanatının temelinde matematiğin ve geometrinin mükemmel kullanımı yatmaktadır. Desenin çizildiği alanın ölçüsü ve yüzey durumu, çizilecek desenin belirlenmesinde en önemli iki değişkendir. Öyle ki belli aralıklarla tekrar eden birimlerin, kesintiye uğramaksızın ve belli bir orantı ile yüzeyi kusursuz bir şekilde kaplamasını gerektirmektedir. Ritimde meydana gelebilecek herhangi bir kesinti ya da eksikliğin estetiği doğrudan etkilemesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla desenin uygulanacağı yüzey alanı planlanırken, deseni oluşturan birimlerin boyutları ile tekrar sayısı net bir şekilde hesaplanmaktadır. Bütünlüğü bozan her bir unsur aynı zamanda İslam mimarisinde sıkça tercih edilen sonsuzluk hissini de olumsuz yönde etkileyebilir.

Resim 8: Ganç oymacılığında çiçek, bitki ve geometrik desenlerin bir arada kullanımı Özbekistan Devlet Uygulamalı Sanatlar Müzesi (Oleg Şelokov Fotoğraflar, 21.08.2023).

Bir mekânı tasarlarken mekânın hangi amaca hizmet edeceği, hangi sosyal ve kültürel alana hitap edeceği, hangi malzemenin kullanılacağı önceden bilinmelidir (Çetin, 2021). Bu açıdan bakıldığında Ganç sanatına yön veren ustaların eserlerinde buldukları toplumun önceliklerinden, hitap ettikleri kitlenin beklentilerinden, tasarladıkları yapının kullanım amaçlarından, sahip oldukları kültürel değerlerden bağımsız hareket ettikleri söylenemez. Sürdürülebilir sanat anlayışını destekler nitelikte malzeme ve desen kullanımına dair örnekler halen rastlamak mümkündür. Doğadan kolaylıkla elde edilen kil malzemesi ile Ganç yöntemi kullanılarak üretilen desenlerin çoğaltılarak (Resim 9) kullanıldığı görülebilmektedir.

Resim 9: Şah-i Zinde Nekropolünün giriş kapısından detay görüntüsü (Özbekistan) (Yazar arşivi)

Geometrik kompozisyonların oluşturulmasında kullanılan temel figürlere tarih boyunca değişik anlamlar yüklenmiştir. Genç sanatta kullanılan geometrik sembeler de toplumların kültürlerine bağlı olarak bir manayı temsil etmektedir. İslami desenlerde yoğunlukla kullanılan birimlerden olan üçgen, aşkın ile beşer arasındaki bağlantıyı temsil etmektedir. Ayrıca bilinç ve uyumun aracı olarak da kabul edilir. Kare ise, yerküredeki dört temel unsur olan ateş, su, hava ve yer ile ilişkilendirilmiştir. Bunun yanında adaletin sembolü olarak da kullanılmaktadır. İslami geometride sıkça kullanılan bir diğer unsur olan dikdörtgen, ilim, din, adalet ve hakikati temsil ederken sekizgen ise sonsuzluk anlamına gelmektedir. Sonsuzluğun simgesi olan daire, Allah'a ulaşmayı temsil ederken düzen ve birlik anlamına da gelmektedir (Çaycı, 2004).

Günümüzde iç mekân tasarımında geometri kullanımı, doğası gereği daha dekoratiftir. Şehir plancıları, mimarlar ve tasarımcılar süslemeleri ve anlamlarını derinlemesine incelemek yerine onları planlama sistemlerinde, cephelerin dekorasyonunda, iç tasarımda, peyzaj tasarımında ve benzeri yerlerde (Resim 10) kullanmaya başlamışlardır (Kızı vd., 2020). Başka bir deyişle mimari tasarımda estetiğe ulaşmak adına manadan çok geometri ile matematiğin ilişkisi belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Sanattaki estetik matematik ile ilişkilidir. Bu ilişkide öne çıkan unsur orantıdır. Bu yaklaşıma göre tasarımı oluşturan birimlerin birbirleri ile orantılı olması o tasarımı estetik hale getirir ve algıda “güzeli” temsil eder. İslami geometride de “güzel” ve “estetik” algısını ortaya çıkaran unsur matematiktir. Desenleri oluşturan birimlerdeki orantı ve uyumun temelinde matematik vardır (Özgür vd., 2020).

Şekil 10: Modern yapılarda kullanılmaya devam eden Ganç sanatı örnekleri (Özbekistan-Semerkant) (Yazar arşivi)

Sonuç ve Değerlendirme

Ganç oymacılık sanatı, yerel imkânlarla, sürdürülebilir malzeme kullanılarak elde edilen, yüksek ustalık gerektiren ve Orta Asya toplumlarında desenlere yüklenen anlamlarla birlikte iç ve dış cephe tasarımlarında yer bulan antik bir süsleme sanatıdır. İslam estetiği ve sanatından önce her ne kadar canlı figürleri ile sınırlı kalsa da İslam'ın hâkim olmasıyla bu anlayışta dramatik değişimler oluşmuş ve sanatta derin anlam ve estetik ön plana çıkmıştır. Bölgesel olarak klasik ve modern mimaride yüzey ve detay işlemeciliğinde sıklıkla tercih edilen Ganç sanatı felsefesinde, kullanılan birimlerin sonsuza çoğalabilmesi ile “sonsuzluğu” temsil etmekte ve bu yanı ile Allah'ın kudretini ortaya koymakta ve ona ulaşmak hedeflenmektedir.

Yüksek işçilik ve kullanılan malzeme itibarıyla sürdürülebilir niteliğe sahip olan Ganç sanatının, onu oluşturan toplumların içinde buldukları sosyal, siyasî, kültürel ve dinî koşullarından da etkilendiği söylenebilir. Bu açıdan uygun sosyal ve siyasî ortamlarda zirveye ulaşan Ganç sanatına dair eserlere günümüzde de rastlanmaktadır. Tarihsel kaynaklar incelendiğinde, dinî açıdan İslam felsefesi ile buluşan Ganç sanatının yüksek estetik ve zenginliğe ulaştığı görülebilmektedir. 21. yüzyıl mimarisi ve ürün tasarımında da Ganç sanatı ile üretilen desen ve kompozisyonların kullanılması, derin kültür ve sanat birikimin gelecek nesillere de aktarılmasına zemin hazırlayabilir.

Genellikle sürdürülebilir malzeme kullanımı ile ön plana çıkan Ganç sanatında tercih edilen alçı taşı, kil vb. ürünler ile bu sanatın uygulandığı ahşap, taş vb. malzemeler üzerine ayrıca bir çalışma yapılması bu sanatın kullanım alanlarını çeşitlendirebilir. Özellikle alçı ve kil karışımı ile elde edilen yüzey malzemesinin atmosfer koşullarına dayanıklı hale getirilmesi sayesinde Ganç oymacılığının dış cephe yüzeylerinin zenginleştirilmesinde daha fazla kullanımının önü açılabilir.

Gan oymacılığında, yüzeylerde kullanılan desen ve kompozisyonların taşıdığı anlam ve estetik değer itibariyle, bu unsurların sadece duvar, kolon, kiriş, kubbe, tonoz, mukarnas vb. yüzeylerde kullanılmasının yanında, i mekân tasarımı btnleyebilecek dekorasyon ürünlerinin tasarımında da kullanılabileceği söylenebilir. 19. yüzyıl mimarisinde görülen ve tamamlayıcı nitelik taşıyan Gan sanatı ile imal edilmiş aplik, avize ve sarkıtlar, bu sanatın i mekân tasarımı btnleyebilecek ürünlerin tasarımında da kullanılabileceği konusunda yol gösterici olabilir.

Kaynakça

- Abdujalolovich, Sardor bek Abdujalolov vd. "Features of Uzbek Ganch Carving". *International Journal on Integrated Education* 4/12 (2021), 201-203. ISSN: 26203502
- Alikulovich, Saymanov Meyrhat. "The Art of Carving in Uzbekistan: Past and Future Prospects". *Science and Innovation International Scientific Journal* 2/3 (2023), 17-23. Issn: 2181-3337.
- Arkeolojik Haber. "Sultan Sencer Türbesi". Erişim: 04.08.2023. <https://www.arkeolojikh Haber.com/haber-sultan-sencer-turbesi-33941/>
- Central Asia Travel. "Ganç Oymacılığı". Erişim: 14.08.2023. <https://www.centralasia-travel.com/ru/publication/photos?cat=1345>
- Çaycı, Ahmet. *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Çetin, Aysu Sarı. "İç mimari tasarımda malzemenin önemi". *Pearson Journal of Social Science and Humanities* 6 /10 (2021), 143-151 <https://doi.org/10.46872/pj.208> ISSN: 2717-7386
- Fergana News. "Kar Beyazı Dantel Ganchkor Asrol Muhtarova". Erişim: 21.08.2023. <https://www.fergananews.com/articles/4255>
- Gömeç, Sadettin Yağmur - Fidan, Ayşe Gül. "Özbek Tarihi ve Kültürüne Genel Bir Bakış". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2022), 749-776. <https://doi.org/10.53718/gttad.1115025>
- Jabbarov, Rustam Ravshanovich. "Patterns in Applied Art of the Uzbek Folk". *European Journal of Arts* 1. (2023), 11-14. DOI: <https://doi.org/10.29013/EJA-23-1-11-14>.
- Khodjaniyazov, Tirkesh - Kurbanov, Aydogdy. "The Beginning of Islam in Central Asia: The First Mosque in Merv, Turkmenistan". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 35 (Güz 2021), 277-291.
- Kizi, Mirpulatova Munis Akmal vd. "Ornaments as a Synthesis of Arts in Landscape Design of Uzbekistan Cities". *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology* 17/6 (2020), 3170-3176. Retrieved from <https://archives.palarch.nl/index.php/jae/article/view/1287>.
- Murodovich, Abduraimov Sherzod. "Artistic-Stylish Traditions in the Architecture of Samarkand". *International Journal of Scientific & Technology Research* 7/9 (2018), 49-53. Issn 2277-8616.
- Muslimovich, Arifjan Salimov vd. "Fergana Valley Architectural School Decoration Methods". *The American Journal of Applied Sciences* 2/12 (2020), 21-25. doi.org/10.37547/tajas/Volume02Issue12-05. ISSN:2689-0992.
- Neferin Günlüğü. "Buhara Emiri'nin Yazlık Sarayı, İsmail Samani ve Chashma-Ayub'un Türbesi". Erişim: 21.08.2023 <https://nefer.livejournal.com/3351602.html?rfrom=neferjournal>

- Saidova, Ziyoda. "Principles of Development of Uzbek Folk Applied Decorative Art". *International Journal of Multidisciplinary Research And Analysis* 5/6 (2022), 1328-1330. Doi:10.47191/ijmra/V5-İ6-18.
- Sobh, Hesham - Samy, Heba Allah. "Islamic Geometric Patterns as Timeless Architecture". *Journal of Al Azhar University Engineering Sector* 13/48 (2018), 1074-1088.
- Sultankhojayev, N. vd. "Utilizations of Modern Educational Technologies in the Exploring of the History of Craftmanship". *Texas Journal of Philology, Culture and History* 6 (2022), 22-23. ISSN: 2770-8608.
- Tuxsanova, Viloyat Rajabovna - Ikhtiyarova, Asrorova Sharofat. "Development of the Art of Ganch Carving". *European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE)* 2/1 (2021), 184-188. ISSN: 2795-8612.
- Odabaşı, Yavuz - Barış, Gülfidan. *Tüketici Davranışı*. İstanbul: MediaCat, 2010.
- OK, Ok Sosyal Ağı. Erişim: 17.08.2023. <https://ok.ru/mykhorezmi/topic/62617564367740>
- Oleg Şelokov Fotoğraflar. "Taşkent Müzeleri". Erişim: 21.08.2023. <http://www.a33.ru/pic/uzbekistan/tashkent/museum/index.html>
- Özgür, Cengiz vd. "Çağdaş Sanat Yapıtlarında Fraktal Geometri Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26, (2020) 563-576.
- Wikipedi. "Özbekistan". Erişim: 03.08.2023. <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zbekistan>
- Zagirova, Guzel. "Medieval Islamic Stucco Décor vs. Soviet Architecture of Uzbekistan". *Quaderni di Venezia Arti 4, Taking and Denying* (2020), 37-50.
- Zagirova Guzel. I. "Lotus in Central Asia: A Sassanian Motif in the Islamic Stucco Decoration". *Theory and Current Issues of Art History: Collection of Scholarly Articles. st. Petersburg State University Publishing House. S.* (2022), 608-621. ISSN 2312-2129. <http://dx.doi.org/10.18688/aa2212-06-48>.